

СФІНКСИ БІЛЯ МАТЕРІ БОГІВ НА ТЕРАКОТАХ З ОЛЬВІЇ*

На прикладі трьох теракотових фігурок із зображенням Матері богів на троні елліністичного часу визначено нові для Ольвії елементи іконографії, а також розглянуто причини появи різних способів зображення атрибутів богині.

Ключові слова: Ольвія, елліністичний період, теракота, культ Матері богів (Кібели), сфінкс.

З Ольвії походять п'ять фрагментів двох ідентичних теракот, що представляють Матір богів на троні, прикрашеному фігурами сфінксів, ноги якої спираються на левеня¹. Від однієї статуетки вціліло три фрагменти — голова богині та бокові частини її трону (Русяєва А. 1972, рис. 2; 1979, рис. 50), від іншої — два, а саме, оздоблення трону та голова левеняти під ногою богині². Вони привертають увагу через наявність сфінксів в оздобленні лицьової сторони трону Матері богів. Спільні риси обох теракот та однакова глина свідчать, що їх було виготовлено в одній формі. Тобто, з великою вірогідністю можна припустити, що на обох теракотах було зображено такий важливий атрибут богині як *corona muralis*, вцілілий на фрагментах О-59/69—70, і не менш важливий — левеня під ногою, який зберігся на фрагментах О-59/1930 і б/н. Поєднання їх, а також зіставлення з традиційними зображеннями Матері богів цього періоду уможливило реконструкцію цього виступу (рис. 1; докл. див.: Шевченко 2013).

Стилістичні характеристики теракот дозволяють з великою вірогідністю припускати, що цей образ був створений в одному з античних центрів Малої Азії. Форма і чіткість деталей, особливо фігурно викладених складок краю гіматія, зачіски, круглих увігнутих сережок, самого обличчя, дуже нагадує зразки з Міріни та Амиса III—II ст. до н. е. (Higgings 1967, pl. 53, B, C, E; Besques 1971, pl. 103, a, c, e; 106, a, h). Але глина, з якої виготовлено статуетки, вказує на інші центри: грубі домішки кварцу та незнач-

ні слюди споріднюють теракоти із Західним Причорномор'ям.

Очевидно, що фігурки були імпортовані тоді, коли зображення Матері богів дедалі масовіше виготовляли в місцевих майстернях. У III ст. до н. е. в Ольвії усталився тип Матері богів на троні (Винницькая 1949, с. 134—136; Русяєва А. 1979, с. 101; 1982, с. 82). Безперечно, цей образ базувався на малоазійських зразках, на що неодноразово вказувалося та що засвідчують стилістичні та іконографічні його особливості. Але постає запитання, які саме впливи малоазійських центрів сприйняли ольвійські коропласти та користувачі їхньої продукції.

З-поміж стилістичних ознак дуже близькими до ольвійських є, по-перше, трактування деталей одягу богині; по-друге, наявність фігурних виступів на спинці трону у вигляді подвійних пальмет; по-третє, зображення спинки трону, що майже зливається зі спиною богині, а підлокітників — масивними тощо. Серед іконографічних рис вкажемо абсолютне переважаюче розміщення левеняти на колінах, рідше — під ногою богині, за майже повної відсутності зображень дорослих левів. У Греції останні зазвичай розташовувалися по одному або по два фронтально обабіч трону. Такий тип найприкметніший для коропластики Аттики й Беотії (Vermaseren 1982, р. 3—97, 123—135). Левів біля богині зображували також оберненими в різні боки (Vermaseren 1987, № 302; 1989, № 340, 359) або головами до трону (Vermaseren 1977, № 203, 340, 397), сидячи на підлокітнику, переважно під лівим ліктем богині (Schwertheim 1978, pl. CXCI—CXCIІ, № 17, 21; Vermaseren 1982, № 356; 1987, № 871; 1989, № 199, 372), навстоячки з богинею верхи (найпоширеніші в Єгипті: Vermaseren 1982, № 43; 1986, р. 3—11; такий екземпляр знайдено в Ольвії: Кобылина 1978, с. 35, № 9) або лежачи в ногах богині. Статуетки, на яких під ногами богині зображено дорослого лева, можна вважати винятками (Vermaseren 1982, № 457;

* Статтю підготовлено в межах проекту за стипендією Німецької служби академічних обмінів (DAAD) у 2013 р. на базі Євразійського відділення Німецького інституту археології.

¹ Висловлюю ширшу вдячність А.С. Русяєвій за цінні поради.

² Матеріали з розкопок Л.М. Славина 1959 р., що зберігаються у фондах ІА НАНУ (колекція 29).

1987, № 204; 1989, № 124). Найчастіше цей тип передбачав зображення левеняти і поширений здебільшого в Малій Азії (Vermaseren 1987, № 203, 442, 689, 700, 749; 1989, № 328, 329 etc.). У Північному Причорномор'ї небагато фігурок з левеням в ногах богині. З довізних найяскравіша статуетка з Аміса II ст. до н. е., виявлена у Мірмекії (Vermaseren 1989, № 59, pl. CXLIII). В Ольвії знайдені фрагменти таких теракот місцевого виготовлення. Однак, приміром, із сотень зображень Матері богів з ботроса на Східному теменосі лише на кількох левеня подане не на колінах, а під ногою богині (Леви 1985, с. 82—83, рис. 74, 2).

Крім загальної схеми, в якій ольвійський тип передбачав зображення тімпана в лівій руці та фіала в правій, можна вказати й на інші ознаки впливу Малої Азії на коропластику Ольвії. До традицій цього регіону ольвійські фігурки наближує також зображення тімпана на одній лінії зі спинкою трону, рідше — під незначним кутом до неї. На противагу цьому на аттичній малій і великій скульптурі тімпан зазвичай розташований строго перпендикулярно до спинки трону. В Ольвії Матір богів так зображували в мармурі (Русяєва А. 1972, с. 41—43; 1992, рис. 50; Русяєва М. 2006, с. 149, рис. 151, 152). Але й у цьому разі левеня вмістилося на колінах, а не біля трону, що традиційно для Аттики.

Так само найпоширенішим саме в Мізії й Троаді вказаного періоду було зображення фіала з круглим виступом по центру, від якого відходять лінії до країв. Таке оздоблення називають «у вигляді колеса», «омфала», «променів», «розети» та ін. (Русяєва А. 1982, с. 87; Bald Romano 1995, р. 24, тощо). Його подібність до форми патери спричинила вживання цієї назви стосовно фіала Матері богів (Vermaseren 1987, № 52 et al.). Очевидно, теракотові зображення імітували металеві фіали з канелюрами та круглим виступом посередині, які завозили зі сходу в період архаїки, а в Причорномор'ї вони відомі в V—IV ст. до н. е. (Культура... 1983, № 80, 477). За римського періоду такі фіали називали патерами. Культурне призначення подібного керамічного фіала III ст. до н. е. підтверджується орнаментом з людських голів, розміщених по колу (Pisón et al. 2007, № 172). Висловлено припущення, що фіал у руках Матері богів міг символізувати приношення в ній плодів (Русяєва А. 1979, с. 104). Однак його форма була зручна для ритуалу узливання. Богів, що здійснюють узливання, зокрема й Матір богів, нерідко зображували з подібними канельовани-

Рис 1. Ольвія. Реконструкція зображення Матері богів, відтвореного за двома довізними теракотами

ми фіалами на червонофігурному посуді та в бронзі (Van Straten 1995, № 8; Кувшинова 2000, с. 223—224; Thesaurus... 2004, pl. 58—60, № 2b-33, 2b-39; Bowden 2010, fig. 62). Вони тримають посудину в правій руці та нерідко також сидять на троні (Vermaseren 1989, pl. LXXXIV, № 213; Thesaurus... 2004, № 2b-26, 2b-29). Гадаю, недоречно ставити запитання, на честь кого вони здійснювали узливання (Кувшинова 2000, с. 230). Найвірогідніше, такі сцени демонстрували, яких жертв і ритуалів очікувало від шанувальників саме зображене божество.

Сцени узливання відомі також на кам'яних рельєфах із зображенням Матері богів з античних центрів Малої Азії. Приміром, на багатьох зразках з Мізії біля правої руки богині розміщено олтар, а фіал в її руці — майже над ним, себто так, ніби богиня показана під час звершення ритуалу (Schwertheim 1978, pl. CXCIV, № 28—31; pl. CXCVIII, № 38, 41; Vermaseren 1987, № 285). На деяких рельєфах з Лідії праворуч богині розміщені шанувальники, які здійснюють узливання над олтарем, тримаючи фіал звичної для Матері богів форми (Schwertheim 1978, pl. CXCVIII, № 39; Vermaseren 1987, № 485). Ці сюжети, як і форма посудини, недвозначно свідчать про її використання для узливань у відправленні культу богині.

Рис. 2. Ольвія. Місцева фігурка із зображенням Матері богів (за А.С. Русяєвою)

Ольвійські теракоти Матері богів, безперечно, мали й певні особливості. На відміну від південніших античних центрів, де присутні дорослі леви (Vermaseren 1982; 1986; 1987), у нашому випадку переважали зображення левеняти, до того ж здебільшого на колінах богині. Не виключено, що це була данина архаїчній традиції, а, можливо, вона мала якесь релігійне підґрунтя, яке потребує окремого розгляду. Додамо, що в цей час в Ольвії Матір богів іноді іменували Фригійською матір'ю (Русяєва А. 1979, с. 104). У самій же Фригії цю богиню зображували майже завжди з дорослими левами обіруч. Як бачимо, в ольвійській іконографії така традиція майже не віддзеркалилася. Винятком є хіба-що дві знахідки: фрагмент мармурового рельєфу та світильник, але вже II ст. н. е. (IOSPE I, № 170; Kobylina 1976, № 12, pl. IX; Кобылина 1978, с. 72, № 17; Vermaseren 1989, № 516, 526, р. 152, 154). Ще однією місцевою традицією було переважання зображень подвійних виступів по обидва боки спинки трону,

тоді як в Малій Азії справа такий виступ найчастіше замінював піднятий тімпан. Звичайно ж, є й винятки з цих правил, тож важливо простежити, коли й через що вони з'являлися.

На розглянутих імпортованих статуєтках близькою до ольвійської традиції є передача певних особливостей одягу богині та доданих виліплених вручну фіала та великого пальця правої руки (рис. 1). Незвичним для усталених місцевих фігурок є розміщення левеняти під ногами богині, зображення його з вишкіреною мордою, а також характерне оздоблення фронтальної сторони боковин трону. Щодо особливостей зображення лева, то практично на всіх зразках з Ольвії, незалежно від того, на колінах він чи в ногах, морда лева більше нагадує домашню тварину. Вишкірений лев з висолопленим язиком мав апотропеїчне значення. Розглянуте зображення має аналогії в Трої та особливо в Смірні (Thompson 1963, р. 78; Besques 1971, pl. 255, № D1311). І, нарешті, щодо оздоблення трону, то наявність сфінксів у його декорі унікальне для іконографії Матері богів в Ольвії.

Цей тип зображення богині був створений у Малій Азії в другій половині IV — на початку III ст. до н. е., що встановлено на основі стилістичних і технологічних особливостей (Шевченко 2013). А щоб відповісти на запитання, коли теракоти потрапили до Ольвії, розглянемо контекст знахідок. Тут слід наголосити, що користувачі цієї продукції, тобто шанувальники богині, були сусідами. Фрагменти фігурок знайдені в сусідніх будинках Е-1 і Е-10 уздовж Головної вулиці біля агори. Їх розділяв тільки будинок Е-3 (Славін 1963, с. 76—78, рис. 1; 1964, с. 197—214, рис. 1; 1975, с. 34; Крыжицкий 1971, с. 62—69, рис. 30, 51). Фрагменти однієї з теракот знайдено в південно-східному кутку будинку Е-1, перший будівельний період якого датують кінцем IV — серединою III ст. до н. е. Вхід до будинку Е-1 був із Західного провулку, а до будинку Е-10 — з Головної вулиці (Славін 1963, с. 77; Крыжицкий 1971, с. 118).

На дім Е-10, відомий як «будинок Агрота», увагу звертали не раз (Славін 1963, с. 86—88; 1964, с. 213—214; 1975, с. 6—11; Белецкий 1975, с. 92—97; Леви 1985, с. 31—32; Русяєва А. 2001, с. 45—46; 2005, с. 185.), що зумовлено комплексом культових зображень і напису там. П'ять з них, зокрема й два фрагменти аналізованої тут теракоти (рис. 1), пов'язані з культом Матері богів. Фрагменти теракоти знайдено в підвальному приміщенні α V—IV ст. до н. е. (Славін 1963, с. 86—87). Незважаючи на те, що

святилища в цьому будинку не раз були предметом зацікавлення, знахідки з нього аналізували вибірково. Найбільше уваги приділяли мармуровій статуетці Матері богів. Окрім того, в домашньому святилищі використовували олтарі й теракоти, зокрема й зображення цієї богині, фрагменти яких опубліковані частково (Славин 1968, с. 123; 1975, с. 7—9; Русяєва А. 1972, с. 39—41; 1979, с. 56—58, 110; 2005, с. 185—187). Та навіть такі дуже фрагментовані теракоти, як розглянуті тут, разом з іншими знахідками можуть дати певну інформацію не лише щодо окремого святилища, а й, можливо, тогочасного розвитку самого культу Матері богів в Ольвії.

Теракота з цього будинку була виготовлена в формі першою порівняно зі знайденою в будинку Е-1, про що свідчать незначна відмінність у розмірах, чіткості зображення та інші деталі. Але ж до Ольвії, як і на продаж загальом, вони потрапили одночасно, очевидно наприкінці IV — в першій половині III ст. до н. е. Власником будинку Е-10 був Агрота — жрець полісного культу й кількох домашніх святилищ на честь різних богів, нащадок відомого в полісі роду (Русяєва А. 2005, с. 187). Вірогідно, він мав якийсь зв'язок чи вплив на коропласта, який за зразком, знайденим у його будинку, пізніше виготовив подібну до довізної статуетку (рис. 2; інв. № О-75/АГД/112). Вона походить з ботроса біля святилища Гермеса та Афродіти на Західному теменосі та неодноразово публікувалася (Русяєва А. 1979, с. 106, рис. 51; 1982, с. 83, рис. 33; *Культура...* 1983, кат. № 176; Русяєва М. 2006, с. 154, рис. 158). Але повернутися до цієї теми змушують віднайдені аналогії, а заодно — й нова інтерпретація атрибутів богині, в першу чергу сфінксів, яких досі не помічали.

Схожість простежується за низкою ознак. Тут фронтальна частина боковин трону теж декорована, підніжжя має аналогічну будову і теж спирається на ніжки, стилізовані під лапи лева. Так само, як і на подібних малоазійських статуетках, які розглянемо далі, передано складки одягу (край гіматія спускається нижче колін, хітона — показаний щільними вертикальними брижами), а права нога на високій підосві сандалії випнута. Однак левеня вже розміщене на колінах, а гіматій вкриває фігурні виступи спинки трону. Крім того, стилістично зображення достатньо віддалене від розглядуваних двох фрагментованих теракот. Воно пізніше, хоча й наслідує раніший тип. Фігурку датовано першою половиною III ст. до н. е. Аналіз її сти-

Рис 3. Фігурка Матері богів з Гордіона (за I. Bald Romano)

лістичних особливостей і технології виготовлення уможливив схилитися до верхньої межі запропонованої дати — середина III ст. до н. е. (Русяєва А. 1982, с. 83).

Довізна фігурка була трішки більша за місцеву. Висота правого підлокітника більша на 1,0 см, лівого — на 0,2 см. Технічні моменти тиражування теракот не раз докладно розглядали (Винницькая 1949, с. 46—47; Higgings 1967, р. 2—5; Ильина Т. 2008, с. 11—13). Кожна наступна статуетка, виготовлена у формі, знятії з імпортованої, була дещо менша за оригінал. Сама ж виготовлена матриця не завжди точно відповідала оригіналу, адже її доробляли, зважаючи на місцеві смаки, як у нашому разі.

Помітна відмінність у техніці передачі складок гіматія в нижній і верхній частинах ольвійської фігурки. Складається враження, що для матриці використали саме нижню частину довізної теракоти, а верхню майстер вплив по-своєму в дусі його часу. Тобто, привезений із Західного Причорномор'я зразок через декілька десятиліть, а можливо й півстоліття, був перероблений з погляду на смаки й уподобання місцевих шанувальників Матері богів.

Рис. 4. Фігурка Матері богів з Каллатіса (за M.J. Vermaseren)

Найсуттєвішою зміною видається зображення левеняти не в ногах, а на колінах богині.

Найближчою до реконструйованого типу, хоча й пізнішою, є фігурка, знайдена в Гордіоні (рис. 3). Через характерний склад глини автор публікації визначає місце її виготовлення широко — узбережжя Чорного моря, можливо Західне Причорномор'я, зокрема Каллатіс (Bald Romano 1995, № 60, р. 27, 80, pl. 19). Глина розглянутих імпортих статуеток з Ольвії аналогічна та відрізняється лише за кольором. Тобто, їх могли виготовити в іншому центрі, але того ж регіону Еллади. Нещодавня публікація матеріалів зі святилища в Аполлонії дає зразки близьких за кольором і складом глини теракотових фігурок (Панайотова 2013).

Можна впевнено стверджувати, що коропласт, виготовляючи статуетку в одному із причорноморських центрів, що пізніше потрапила в Гордіон, був знайомий з таким само зображенням, яке привезли в Ольвію. На обох левеня лежить під ногами богині (хоча обернене в різні сторони). Також є певні паралелі у відтворенні одягу, хоча виріз біля шиї, рукави та система дра-

піровок на статуетці з Фригії подані дещо спрощено. Втім, під лівою рукою богині бачимо так само фігурно викладені складки. Так само показово, що гіматій тут, як і на ольвійській місцевій теракоті, вкриває спинку трону. Не виключено, що гіматій був розстелений і на розглядуваних довізних статуетках з Ольвії, а обидва майстри в причорноморських полісах зображували цю деталь однаково, маючи за зразок раніші теракоти. Фрагменти двох знайдено в Ольвії, але спинка їхнього трону не збереглася (рис. 1).

На статуетці, привезеній в Гордіон, не вцілили голова богині й атрибути в руках (рис. 3), тож важко здогадатися, чи вкривав гіматій також головний убір, як на ольвійських фігурках. Ще однією важливою деталлю є зображення сфінксів у декорі фронтальної частини трону. Автор публікації сумнівався в тому. Але, з погляду на віднайдені аналогії, можна впевнено атрибутувати цей мотив оздоблення. Інших елементів декору підлокітників на зразок ольвійських тут практично немає, за винятком горизонтального виступу під сфінксами. За стилістичними особливостями можна стверджувати, що фігурка пізніша. Та, як відомо, від створення певного типу до виготовлення конкретної теракоти могло минути навіть століття (Thompson 1963, р. 23).

Близька за часом до малоазійських теракот з Ольвії фігурка з Каллатіса IV—III ст. до н. е. (Bordenache 1960, р. 501, fig. 14; Vermaseren 1989, № 422, р. 125, pl. C1). Вона має деякі стилістичні ознаки, спільні для цих зображень (рис. 4): риси обличчя богині, оформлення зачіски неглибокими короткими лініями горизонтальними над чолом і вертикальними на пасмах, що спадають на плечі, а також різку передачу складок гіматія внизу. На статуетці з Каллатіса складки, що звисають під лівою рукою, не такі вишукані, як на ольвійських зразках. Відрізняється й зображення трону: він відокремлений від плечей богині, фігурні виступи майже круглі, а його фронтон не має декору, як і підлокітники та ослінчик під ногами. Виняток становить нерозбірливе на фото зображення в низькому рельєфі на бокових частинах трону під руками богині. Воно близьке до схематичної подачі сфінксів на ольвійських теракотах. На каллатійській фігурці левеня зображене на колінах богині, однак стилістично воно дуже близьке. Лев тут вишкірений з високопленим язиком. Таким чином, тип, імпортований з північно-західної Малої Азії, був утілений у той самий час у кількох центрах Західного Причорномор'я та в Ольвії.

Показова для реконструкції цього зображення ще одна фігурка з Гордіона (Vermaeseren 1987, № 52, pl. VIII, IX; Bald Romano 1995, № 52, p. 24–25). Вона вирізняється стилістичними особливостями, через що її датують кінцем III — початком II ст. до н. е. (рис. 5). Тут спинка трону, як і на статуетці з Каллатіса, відділена від спини богині та має округлі виступи, а левеня відсутнє. Однак спільні риси відіграють свою роль: сфінкси на підлокітниках, а також підніжжя трону, позначене товстим поперечним брусом, профільованим у випадку нашої теракоти або простим, як на гордіонській знахідці, вкладеним на лапи лева з чітко проробленими фалангами.

Однаково зображено й ліву руку богині — зверху на тімпані. Цю деталь фігурки з Гордіона назвали рідкісною, адже зазвичай богиня підтримує тімпан знизу (Thompson 1963, p. 78; Nanikov 2007, p. 50). Винятки трапляються в скульптурі римського періоду (NYU. 1907, pl. XIII, № 333). Можна сказати, що для Ольвії такий спосіб зображень не був рідкістю (Леви 1970, с. 44, № 18, табл. 17, 2; Русяєва А. 1972, с. 38, рис. 1, 4). Не виключено, що причиною того була рання поява в місті довізних фігурок цього зразка, які дали поштовх для розвитку власних образів на основі композиційної схеми, що передбачала певну позицію рук богині. Подібні теракоти виготовляли в Ольвії. На одній з них, як і на статуетці з Гордіона, тімпан зображений перпендикулярно до спинки трону³. Таке розташування було звичніше для Аттики, на що вже вказувалося. Через фрагментарність невідомо, як зображували тімпан на розглянутих двох довізних теракотах з Ольвії, можливо, теж перпендикулярно, а, може, й навскоси, як скопіював місцевий короoplast, автор вцілілої теракоти (рис. 2).

Фігурка з Гордіона пізніша, ніж завезені в Ольвію. Тобто, певний тип зображення Матері богів, що побутував в Малій Азії, змінювався залежно від часу та місця його наслідування. Спочатку був створений малоазійський взірць, два екземпляри якого виготовили в Західному Причорномор'ї та доправили до Ольвії (рис. 1). На ньому богиня спирається ногою на левеня. Приблизно тоді ж інший варіант цієї сцени — з левеням на колінах — потрапив до Каллатіса (рис. 4). Пізніше левеня могли продовжувати зображувати в ногах, але

³ Оpubлікована в прорисовці (Русяєва А. 1972, с. 38, рис. 1, 4) та з описом і фото, де враховано ще один вцілілий фрагмент (Шевченко 2012, с. 76–77, рис. 2).

Рис. 5. Фігурка Матері богів з Гордіона (за M.J. Vermaeseren)

головою в інший бік, як на фігурці з Західного Причорномор'я, що опинилася в малоазійському Гордіоні (рис. 3), або без цієї деталі, як на пергамській теракоті з Гордіона (рис. 5), а могли подавати на колінах богині, як на місцевій ольвійській фігурці (рис. 2).

Слід погодитися, що зменшення уваги до зображення лева було пов'язане з концентрацією уваги на атрибутах богині. Та навряд чи прийнятним є трактування левеняти під її ногами як знецінення його значення в культурі Матері богів (Thompson 1963, p. 77). Навпаки, попирання його ногами, а на деяких зразках навіть не левеняти, а дорослої тварини мало свою специфічну символіку, що потребує окремого розгляду.

Леви та сфінкси часто фігурували в культових зображеннях догрецьких держав Малої Азії. Зображення сфінкса з піднятими догори й вигнутими крильми типове для палацового стилю імперії Ахеменідів (Rehm 2010, p. 167,

fig. 3), до якої до елліністичного часу входили античні міста цього регіону. В Давній Греції сфінкси й інші крилаті істоти з такими «неприродними» крильми зображували в архаїчний період. У такому вигляді ця міфологічна істота постає на знайдених в Ольвії теракотах. Зображення лева з вишкіреною пащею також близькі до архаїчних зразків і перських традицій (Rehm 2010). Сфінкси на підлокіттях трону нагадують відомі з архаїки типи зображень у вазописі (Шауб 1979; Simon 1981, S. 46, № VI; Ильина Ю. 2008), аттичній скульптурі, прикрасах, пізніше — на монетах низки полісів (Скржинская 2010, с. 215—217).

У Кізіку, де культ Матері богів спостерігав Анахарсіс (Herod. IV, 76), сфінкса на монетах теж зображували по-різному. З піднятими та вигнутими крильми він представлений стоячи на чотирьох лапах або сидячи (Клады... 2006, табл. I, II, № 9, 10, 52, 53), хоча зображували сфінкса й з опущеними крильми (там само, табл. VI, № 98). В Ольвії знайдено такі монети 330 р. до н. е. — часу, що передував виготовленню аналізованих теракот (Карышковский 2003, с. 302—303). Кізік вважається чи не найважливішим центром містеріального культу Матері богів (Bowden 2010, p. 87). Тож зображення сфінкса на його монетах могло бути пов'язане не лише з запозиченням із хіоського карбування та не обов'язково з Діонісом (Клады... 2006, с. 16), а з ушануванням саме цієї богині.

Різнманітні зображення сфінксів як окремих фігурок або у вигляді фігурного посуду архаїчного та класичного періодів відомі, зокрема, й у Північному Причорномор'ї (Winter 1903, S. 229—230; Фармаковский 1921, с. 37; Simon 1981, S. 125, № XXXVIII). Більшість з них пов'язані з некрополем. Але в нашому випадку зосередимося на зображеннях цих міфічних істот у контексті культу Матері богів.

Сфінкси в оздобленні трону Матері богів є на кількох аттичних кам'яних рельєфах (Collignon 1883, p. 231, fig. 88; Vermaseren 1982, № 409). Однак тут трон представлений у профіль і прикрашений зовсім інакшим орнаментом. Підлокітники у вигляді тонкої перекладни спираються на мініатюрну фігурку сфінкса. Традиційно для Аттики зображено дорослого лева біля трону, тімпан — перпендикулярно до спинки трону. В зріст богині показані Кора-Персефона та Гермес в одному випадку та група шанувальників — в іншому. Стиль зображення сфінкса теж відрізняється — в нього довгі опущені крила, однак він розміщений ідентично: на фронтоні трону під підлокітником.

Сфінкс із крильми, вигнутими в архаїчній манері, сидить під перекладиною підлокітника монументального зображення Матері богів з Пантикапея, що зберігається в Ермітажі (Саверкина 1986, с. 128—130, № 53). Воно пізніше — римського часу, але виготовлене за зразком статуї останньої чверті V ст. до н. е. Про те, що вона походила з Аттики, крім стилістичних ознак, свідчить зображення основного атрибута — лева у вигляді дорослої тварини, що стоїть біля трону богині, а тімпана — перпендикулярно до спинки трону, хоча розміщення останнього притуленим до нижньої частини трону незвичне, що зазначено в публікаціях (Кобылина 1978, с. 33; Саверкина 1986, с. 130). Однак досі не акцентувалася увага на зображенні сфінксів на підлокітниках трону. Вказівку на те, що відбита права рука богині первинно спиралася на голову лева, що стоїть біля трону, навряд чи можна прийняти (Ашик 1849, с. 51; Саверкина 1986, с. 130). Як видно з аналогій, вона спиралася на перекладину трону, під якою розміщувався невеличкий сфінкс. Уцілили його передні лапи та частина торса. Сфінкса біля правої руки богині ні на прорисовці, ні на фото не видно (Ашик 1849, рис. XCIX; Максимова, Наливкина 1953, с. 306, рис. 17; Кобылина 1978, рис. 5; Саверкина 1986, № 53; Vermaseren 1989, № 585, pl. CXLII). Від сфінкса біля лівої руки вцілів торс і передні лапи, що деякі дослідники вважають головою барана (Русяева М. 2013, с. 412). Насправді огляд скульптури в Державному Ермітажі переконує, що первинно фігурки сфінксів поєднували перекладину підлокітника та сам підлокітник трону, як на аттичних рельєфах (див.: Vermaseren 1982, № 409; Collignon 1883, p. 229—231, fig. 88). Помічено також такі деталі: лише сфінкс під лівою рукою богині був зображений сидячи, інший (майже повністю оббитий разом з перекладиною підлокітника) — лежачи з піднятою головою. Тобто, тільки перший аналогічний тим, що зображені на теракоті Матері богів з Ольвії.

На відміну від ольвійських теракот на монументальній скульптурі з Пантикапея, крім розміщення атрибутів богині, відсутній профільований декор фронтальної частини трону. Орнамент боковин трону різниться також на кам'яному рельєфі з Мізії (Schwertheim 1978, pl. CXVIII, № 40). Тут, як і на аттичних зображеннях в рельєфі та великій скульптурі, сфінкси підпирають верхню перекладину підлокітника, а на ольвійських теракотах фігурки міфічних істот розміщені безпосередньо під руками богині.

У скульптурі малих форм близькі за стилем зображення сфінкси на підлокітниках трону

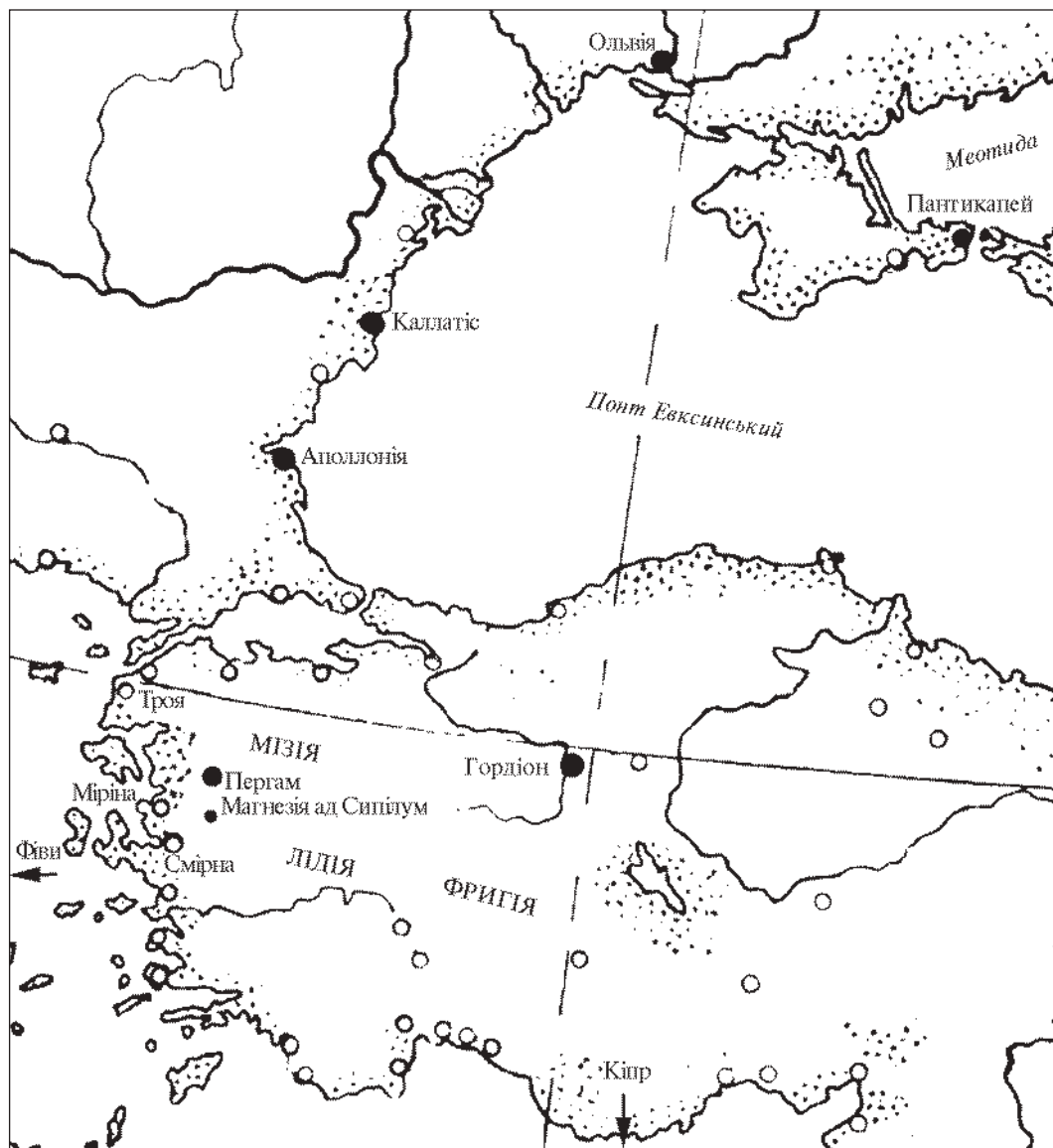

Рис. 6. Карта знахідок зображень Матері богів зі сфінксами

Матері богів маємо на вказаній статуєтці з Фрігії (рис. 5) і напівоголеної богині класичного періоду з Фів (Winter 1903, S. 88, № 5; Vermaeren 1987, № 52, pl. VIII, IX; Bald Romano 1995, p. 24—25, № 52, pl. 15, 16). На обох теракотах вони подані як окремі фігурки, а не як декор її трону. Крила цих істот на фригійському зразку опущені, а на фіванському — підняті догори та заокруглені, що відповідає типу зображень, знайдених в Ольвії. На цих статуєтках боковини трону не декоровані на відміну від ольвійських, де сфінкси вплетені в розкішне різьблення на фронтонах. Однак теракоти із Фів навряд чи можуть бути аналогією, оскільки богиня, зображена без атрибутів, з рухомими руками, найвірогідніше, не втілює Матір богів. У цьому разі слушно говорити про значення сфінксів як охоронців міста Фіви, пов'язаного із міфом про них.

Великі, розміщені обабіч трону богині без атрибутів, фактично на місці левів Матері богів, сфінкси відомі в кіпрській теракоті (Winter 1903, S. 90, № 4). Такими ж, але з оберненими в профіль головами до богині, вони зображені на кам'яному рельєфі IV ст. до н. е. з Лідії (Vermaeren 1987, № 450). Їхні крила підняті догори, так само як на декорі трону розглянутих теракот. Тут Мати богів з атрибутами в руках представлена стоячи між ними, поруч — фігура Гермеса. Логічно було б припустити, що останній тип зображень з часом змінювався в бік декоративного значення сфінксів. Тобто, первинно великі зображення сфінксів біля богині зменшилися до розмірів пташенят, що сидять на підлокітниках і нарешті стали частиною їх декору. Територіально така еволюція могла йти з півдня на північ — Кіпр, Лідія, за-

Рис. 7. Оздоблення ложа в багатофігурних композиціях: 1 — фрагмент теракоти з Міріни (за S. Besques); 2 — фрагмент вотивного рельєфу із Ольвії (за А.С. Русяєвою)

хідна частина Малої Азії, а надалі в північно-західному напрямку, де були виготовлені зразки теракот, що набули розвитку в Західному Причорномор'ї та Ольвії (рис. 6).

З цієї схеми випадає зразок з Гордіона (рис. 5), адже він датується дещо пізніше за ольвійські. В останній публікації цієї теракоти вказано, що вона виготовлена в пергамській формі (Bald Romano 1995, р. 24—25, № 52). Автор пов'язує її особливості з близькістю Пергаму до важливого центру вшановування Матері богів — Песінунта — і датує її кінцем III — початком II ст. до н. е. Одяг богині, зокрема широкий виріз на шиї, був особливо прикметний для останньої чверті III ст. до н. е. (Thompson 1963, р. 36). Навіть якщо схилитися до нижньої межі дати статуетки, ольвійські довізні теракоти були виготовлені майже на століття раніше. Очевидно, автор пергамського витвору орієнтувався на зразки, близькі до кіпріотського та фіванського. Не лише наявність сфінксів, а й форма фігурних виступів на спинці трону та згадана відокремленість фігури богині від трону повторена в цій теракоті. Тож зображення сфінксів як окремих постатей на теракоті, знайдений в Гордіоні, могло бути результатом наслідування давніших прототипів. У будь-якому разі сфінкси в культурі Матері богів мали давні корені та свою символіку.

Попри те, що сфінксів досі не помічали на зображеннях Матері богів з Ольвії, ольвійські коропласти були знайомі з цими атрибутами богині. Очевидно, що майстри орієнтувалися на малоазійську елліністичну традицію, хоча в Ольвії в архаїчний період вже були відомі зображення сфінксів поруч з богинею. Йдеться про покришки алебастрових ваз, знайдених у некрополі. На них богиня, що сидить на троні, оточена кіньми, левами, мавпами й сфінксами. В цих знахідках теж вбачають подібність до малоазійських зразків (Фармаковский 1914, с. 18—23; Русяева А. 1979, с. 101—102). Крила сфінксів так само загнуті догори. Ще одна

ваза має ніжки у вигляді сфінксів, хоча їх зображено в іншій манері (Фармаковский 1914, табл. III, VIII, рис. 8).

Вдалося знайти аналогії і розкішному оздобленню трону з фігурками сфінксів (рис. 7, 1). Так само, як на теракотах з Ольвії, прикрашено меблі на відомій фігурці з Міріни другої половини II ст. до н. е. із зображенням напівголого юнака та закутаної в гіматій дівчини (Higgings 1967, pl. 54A; Besques 1994, № 90). У цьому разі це ложе, ніжки якого теж декоровані округлими горизонтальними виступами, між якими розміщені рельєфні зображення сфінксів з піднятими крильми. Біля ложа стоїть низький ослін, показаний, як і на ольвійській теракоті Матері богів, поперечним профільованим брусом, покладеним на стилізовані лапи лева з чітко проробленими фалангами. Зображення на цій теракоті одягненої жінки та оголеного юнака видається далеким від культу Матері богів, але близьким до уявлень про життя після смерті. Не лише сфінкси, а й сам сюжет наближення оголеного, а, отже, пов'язаного зі світом богів і героїв юнака до закутаної в драпіровки жінки (образ, що найчастіше постає на надгробках та інших зображеннях, пов'язаних з поховальним культом), можна назвати звичним для теми поховання та героїзації померлих що в теракоті, що особливо в вазописі.

Оздоблення бокових частин меблів характерними горизонтальними виступами втілено й на пізньоелліністичних теракотах з Міріни, хоча там декор значно простіший і вже не містить міфологічних образів. Він прикрашає ложе з симпозиастами (Winter 1903, S. 197, № 3, 4; Schneidel-Lengyel 1936, № 84; Besques 1986, pl. 49, № D/E 3608). Дещо раніше виготовлені теракоти з Пергаму, від яких уціліли лише декоративні елементи меблів з добре проробленими зображеннями, можливо, теж сфінксів (Törperwein 1976, № 593, 594, Taf. 85). Не виключено, що вони також були частинами сцен симпозиастів. Нечітке зображення, хоча в об-

рисах схоже на сфінкса, відоме на ніжці лежа ще одного симпозиаста з Малої Азії (Winter 1903, S. 195, № 4).

Варто наголосити, що в такий спосіб, напівлежачи під час бенкету, найчастіше зображували богів і героїв. Зокрема, у вигляді симпозиаста зображено Прихильного Героя на ольвійському мармуровому рельєфі III ст. до н. е. (рис. 7, 2), присвяченого колегією ситонів (Русяєва А. 1992, с. 74, рис. 21; 2005, с. 202—203; Van Straten 1995, № 108). Ця відома стела наводиться як приклад, оскільки лежить тут теж декороване на зразок розглянутих теракот. Його ніжка фактично ідентична фігурці з Міріни. В її оформленні використано лише одне зображення сфінкса, а низ дуже звужено. Це відрізняється від декору трону Матері богів, де на довізній теракоті маємо по два сфінкса на кожній стороні, а на ольвійській — по три.

Таким чином зображували, можливо, дерев'яні меблі, прикрашені різьбленням, в якому іноді використовували образ сфінкса. Але напевно чи постаті сфінксів на елліністичних фігурках Матері богів то був просто популярний на той час декор інтер'єру. За словами М. Коліньйона, наявність сфінкса одразу визначає сенс усієї сцени (Collignon 1883, р. 40). Окрім того, йдеться про меблі, які використовували в культах, у нашому разі — про трон богині. І якщо трон Матері богів уявляли саме таким або повторювали за зразками великої скульптури, то для того були певні передумови. Очевидно, вони полягали в хтонічному аспекті уявлень про цю богиню, тим паче, що сфінкси можуть бути представлені окремими фігурками біля Матері богів, що ілюструють згадані зображення з Малої Азії. Присутність провідника душ померлих Гермеса на одному з них, знайденому в Лідії, напевно вказує на зв'язок сюжету з уявленнями про потойбічний світ.

Значення цих міфологічних постатей майже не змінювалося від часу, коли греки запозичили їх (Dessene 1957, р. 175—177). Сфінкси, найперше відомі еллінам як стражі фіванських воріт, що вбивають юнаків, у культурі Матері богів, очевидно, теж були апотропеїчними символами. Однак окремі літературні та епіграфічні свідчення ілюструють уявлення про сфінксів як супутників Аїда або як втілення душ померлих (Hesiod. Theog., 326; Eur. Phoen., 810, 1019-20; Aesch. Sept., 539, 776; див.: Фармаковский 1921, с. 38; Шауб 1979, с. 65; Скржинская 2010, с. 215). Тобто, із зображеннями сфінксів біля Матері богів були пов'язані уявлення про смерть і потойбічний світ.

Не виключено, що були й формальні причини того, чому образ сфінкса почали використовувати в культурі Матері богів. Як відомо, ця істота мала голову жінки, крила орла, хвіст бика, а лапи й тіло — лева. Останній персонаж був невід'ємним супутником володарки звірів. Біля Матері богів сфінкс не витіснив лева і навіть не став її атрибутом. У релігіях попередніх епох, від яких цей образ успадкували греки, сфінкс і лев співіснували, а не замінювали один одного (Dessene 1957, р. 178). Тож, вірогідно, в присутності цього чудовиська біля богині відіграли роль не формальні, а сутнісні чинники. В конкретних сюжетах, зокрема у вазописі, це ніби ілюструє події чи образи, які нагадують про світ мертвих або відбуваються в ньому. Очевидно, сфінкси біля Матері богів позначають її зв'язок з потойбічним світом. Не відкидаючи думки про апотропеїчне значення зображених істот (Фармаковский 1921, с. 39; Скржинская 2009, с. 15), слід підкреслити, що їх захист найбільше зводився до охорони від «зла, що йде від потойбічного світу» (Шауб 1979, с. 65). Ці чудовиська, яких грецькі поети називали «душогубами», «собаками Аїда» та ін., сидячи обабіч трону Матері богів, доповнювали її образ як володарки потойбічного світу.

Гадаю, хтонічна сторона культу богині напевно пов'язана з містеріальним культом. Містерії на честь Матері богів беруть свій початок саме в Малій Азії та в багатьох містах побутовували паралельно з полісним культом (Collignon 1983, р. 228; Gasparro 1985, р. 20—26; Bowden 2010, р. 83—88). Про такі культури в Ольвії відомо з літературних джерел (Herod. IV, 76). Анахарсіс відправляв цей культ у Гілеї. Локалізація цього святилища проблематична, однак напевно відомо, що до першої половини IV ст. до н. е. воно входило до володінь поліса (Русяєва А. 1979, с. 112; 1992, с. 145; 2005, с. 154—155). Але містерії на честь Матері богів не були прив'язані до конкретного місця, їх могли продовжувати на іншій території. В той же час в Ольвії діяло полісне святилище богині, скромне порівняно з іншими, зате найбільше за територією (Русяєва А. 2006, с. 21—22).

Таким чином, Матір богів на ольвійських зображеннях мала кілька апотропеїчних символів. Одним із них був лев з вишкіреною мордою, а іншим — сфінкси, що вдалося встановити завдяки аналізу двох довізних і місцевих теракот. Це дозволяє під новим кутом розглянути характер культу богині. Охорона, яку символізували її атрибути, стосувалася уявлень про світ померлих. Богиня ж, зберігаючи спо-

кій на обличчі, тримає звичні тімпан і фіал, демонструючи своїм адорантам, як її слід вшановувати. Гучні звуки тімпана та нестримні танці, що асоціювалися з такою музикою, також нагадують про містеріальні культу. Фіал, зважаючи на його форму, використовувався для узливань на честь богині.

Дві статуетки з такими зображеннями богині були виготовлені в одній формі в Західному Причорномор'ї за зразком, створеним у Малій Азії в другій половині IV — на початку III ст. до н. е. За цими фігурками в Ольвії в середині III ст. до н. е. було виготовлено форму, а в ній — теракоти, знайдену в ботросі полісного святилища. Зважаючи на місцеві вподобання, до неї було внесено певні корективи, а саме, змінено риси обличчя, а також розміщення левеняти. Тоді лев з вишкіреною мордою під ногами богині перетворився на мирну домашню тварину на її колінах. Автор нового образу поділяв необхідність участі сфінксів у цьому сюжеті, тож їхні майже стерті після виготовлення форми образи він прокреслив по сирій глині. Ці технічні моменти вказують, що для шанувальників Матері богів в Ольвії особливості культу малоазійських античних центрів були близькими. Йдеться про уявлення про зв'язок

богині з поховальним культом і потойбічним світом. Ці уявлення коригувалися відповідно до тогочасної ситуації в культовому житті поліса, а також окремих релігійних об'єднань і родин.

В елліністичний період продовжувало діяти полісне святилище на честь Матері богів, відбувалися містерії в межах певного кола учасників, а також богиню вшановували в багатьох домашніх святилищах. Гуманніший образ богині з левеням на колінах масово тиражували в той час. Такою є розглянута фігурка місцевого виготовлення, знайдена в ботросі. До святилища в дар богині її приніс, вірогідно, простий мешканець поліса. Дорожчі імпортовані теракоти зберігалися в домашніх святилищах заможних мешканців району агори.

Можна припустити, що богиня саме в такому образі, з левеням у ногах і сфінксами на троні, зацікавила цих шанувальників через відповідні релігійні уявлення, які вони поділяли. Не виключено, що вони були учасниками містеріальних культів. Також можна припустити, що хтось із мешканців цих сусідніх будинків займався виготовленням теракот або був знайомий з коро-пластом, який за зразком довізних вотивів, очевидно через кілька десятиліть, розробив власне зображення Матері богів.

Ашик А. Боспорское царство с его палеографическими и надгробными памятниками, расписными вазами, планами, картами и видами. — Одесса, 1849. — Ч. III.

Белецкий А.А. Греческие надписи Ольвии из раскопок 1950—1967 гг. // Ольвия. — К., 1975. — С. 92—117.

Винницкая Г.Г. Терракоты Ольвии и их значение как исторического источника. Рукопись дисс. ... канд. истор. наук. — К., 1949.

Ильина Т.А. Проблемы исследования античной коропластики Боспора: опыт комплексного анализа материалов святилища на Майской горе близ Фанагории. — Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. — М., 2008.

Ильина Ю.И. Изображение сфинкса на хиосских кубках // Боспор и Северное Причерноморье в античную эпоху. — СПб., 2008. — С. 30—36.

Карышковский П.О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н. э. — IV в. н. э.). — Одесса, 2003.

Клады античных монет / М.Г. Амбрамзон, Н.А. Фролова, А.В. Куликов и др. — К., 2006. — Т. I.

Кобылина М.М. Изображения восточных божеств в Северном Причерноморье в первые века н. э. — М., 1978.

Крыжицкий С.Д. Жилые ансамбли древней Ольвии (IV—II вв. до н. э.). — К., 1971.

Кувшинова Е.Н. К вопросу об изображении возливающих богов в античном искусстве // Жертвоприношение. Ритуал в искусстве и культуре от древности до наших дней. — М., 2000. — С. 223—230.

Культура и искусство Причерноморья в античную эпоху. Каталог. Выставка из собраний музеев Болгарии, Румынии и Советского Союза. — М., 1983.

Леви Е.И. Описание терракот теменоса // САИ. — 1970 — Вып. Г1-11. — Ч. I. — С. 42—49.

Леви Е.И. Ольвия. Город эпохи эллинизма. — Л., 1985.

Максимова М.И., Наливкина М.А. Скульптура // Античные города Северного Причерноморья. — М., 1953. — С. 279—324.

Панайотова К.М. О культе Деметры и Персефоны в Аполлонии Понтийской // Боспорский феномен. Греки и варвары на евразийском перекрестке: Мат-лы Междун. науч. конф. — СПб., 2013. — С. 561—567.

Русяева А.С. Культ Кібели в Ольвії // Археологія. — 1972. — 7. — С. 35—45.

Русяева А.С. Земледельческие культы в Ольвии догетского времени. — К., 1979.

Русяева А.С. Античные терракоты Северо-Западного Причерноморья (VI—I вв. до н. э.). — К., 1982.

Русяева А.С. Религия и культы античной Ольвии. — К., 1992.

Русяева А.С. Домашні святилища і культу в античних містах Північного Причорномор'я VI—II ст. до н. е. // Археологія. — 2001. — № 2. — С. 41—51.

- Русяева А.С.* Религия понтийских эллинов в античную эпоху. — К., 2005.
- Русяева А.С.* Святилища и их структура // Древнейший теменос Ольвии Понтийской. — Симферополь, 2006. — С. 16—32.
- Русяева М.В.* Скульптура и терракоты // Древнейший теменос Ольвии Понтийской. — Симферополь, 2006. — С. 147—157 (МАИЭТ. — Supplementum. 2).
- Русяева М.В.* Иконография Кибелы в скульптуре античных государств Северного Причерноморья // Боспорские чтения. — 2013. — XIV. — С. 409—414.
- Саверкина И.И.* Греческая скульптура V в. до н. э. в собрании Эрмитажа. Оригиналы и римские копии. Каталог. — Л., 1986.
- Скржинская М.В.* Женские миксантропические существа на памятниках искусства, найденных на Боспоре // БФ. — 2009. — С. 92—96.
- Скржинская М.В.* Фантастические существа в культуре, искусстве и религии античных государств Северного Причерноморья // БИ. — 2010. — XXIV. — С. 193—290.
- Славин Л.М.* Західна сторона ольвійської агори // Археологія. — 1963. — XV. — С. 71—94.
- Славин Л.М.* Раскопки западной части ольвийской агоры (1956—1960 гг.) // Ольвия. Теменос и агора. — М., 1964. — С. 189—224.
- Славин Л.М.* Ольвийская экспедиция 1965 и 1966 гг. // Археологические исследования на Украине в 1965—1966 гг. — К., 1968. — С. 121—126.
- Славин Л.М.* Кварталы в районе ольвийской агоры (раскопки 1961—1970 гг.) // Ольвия. — К., 1975. — С. 5—50.
- Фармаковский Б.А.* Архаический период в России // МАР. — 1914. — С. 15—78.
- Фармаковский Б.А.* Три полихромные вазы в форме статуэток, найденные в Фанагории. — Пг., 1921 (Записки РАИМК. — 1).
- Шауб И.Ю.* Афинская чернофигурная керамика с изображением сфинксов (из раскопок ольвийских теменоса и агоры) // КСИА. — 1979. — 159. — С. 60—65.
- Шевченко Т.М.* Матір богів з левеням в ольвійській теракоті елліністичного періоду // Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Джерела та дослідження. — К., 2012. — С. 74—82 (АДІУ. — 8).
- Шевченко Т.М.* Реконструкція малоазійського зображення Матері богів з Ольвії // Колекції наукових фондів Інституту археології НАН України. Результати досліджень. — К., 2013. — С. 41—48 (АДІУ. — 13).
- Bald Romano I.* The Terracotta Figurines and Related Vessels. — Philadelphia, 1995 (The Gordion Special Studies. II. University Museum Monograph. — 83).
- Besques S.* Catalogue raisonné des figurines et reliefs grecs en terre cuite grecs, étrusques e romains. — III. Époques hellénistique et romaine. Grèce et Asie Mineure. — Vol. I. — Paris, 1971.
- Besques S.* Catalogue raisonné des figurines et reliefs grecs en terre cuite grecs, étrusques e romains. — IV. Époques hellénistique et romaine. Italia méridionale. Sicilie. Sardaigne. — Vol. I. — Paris, 1986.
- Besques S.* Figurines et reliefs grecs en terre cuite. — Paris, 1994.
- Bordenache G.* Antichità greche e romane nel nuovo museo di Mangalia // Dacia. — 1960. — 4. — P. 489—509.
- Bowden H.* Mystery Cults of the Ancient World. — Princeton; Oxford, 2010.
- Collignon M.* Mythologie figure de la Grèce. — Paris, 1883.
- Dessene A.* Le Sphinx. Étude iconographique. I. Des origins a la fin du second millénaire. — Paris, 1957.
- Gasparro G.S.* Soteriology and Mystic Aspects in the Cult of Cybele and Attis. — Leiden, 1985.
- Higgings R.A.* Greek Terracottas. — London, 1967.
- Kobylyna M.M.* Divinités orientales sur le littoral nord de la Mer Noire. — Leiden, 1976.
- Nankov E.* Toward the Thracian Religion in the Early Hellenistic Period: A Terracotta Figurine of Kybele from Seuthopolis Reconsidered // Archaeologia Bulgarica. — 2007. — XI/3. — P. 47—67.
- NY Carlsberg Glyptotek.* Billedtavler til kataloget over. Antike kunstvaerker. — Kjobenhavn, 1907.
- Picón C.A., Mertens J.R., Milleker E.J., Lightfort C.S., Hemingway S.* Art of the Classical World in the Metropolitan Museum of Art. — New York, 2007.
- Rehm E.* The Classification of Objects from the Black Sea Region Made or Influenced by the Achaemenids // Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers. — Aarhus, 2010. — P. 161—194.
- Schneidel-Lengyel J.* Griechische Terrakotten. — München, 1936.
- Schwertheim E.* Denkmäler zur Meterverehrung in Bythinien und Mysien // Studien zur Religion und Kultur Kleinasien. — Leiden, 1978. — S. 791—837.
- Simon E.* Die griechischen Vasen. — München, 1981.
- Thesaurus Cultus et Rituum Antiquorum.* I. Processions. Sacrifices. Libations. Fumigations. Dedications. — Los Angeles, 2004.
- Thompson B.D.* Troy. The Terracotta Figurines of the Hellenistic Period. — Princeton: Princeton University Press. — 1963 (Troy. Excavations conducted by the University of Cincinnati. 1932—1938. — Supplementary Monograph. — 3).
- Töpferwein E.* Terrakotten von Pergamon // Pergamenische Forschungen. Band 3. — Berlin, 1976.
- Van Straten F.T.* Hiera Kala. Images of Animal Sacrifice in Archaic and Classical Grees. — Leiden; New York; Köln, 1995.
- Vermaseren M.J.* CCCA. III. Italia — Latinum. — Leiden, 1977.

- Vermaseren M.J.* CCCA. II. Graecia Antiquae Insulae. — Leiden, 1982.
Vermaseren M.J. CCCA. V. Aegyptus, Africa, Hispania, Gallia et Britannia. — Leiden, 1986.
Vermaseren M.J. CCCA. I. Asia Minor. — Leiden; New York; København; Köln, 1987.
Vermaseren M.J. CCCA. VI. Germania, Rætia, Noricum, Pannonia, Dalmatia, Macedonia, Thracia, Moesia, Dacia, Regnum Bosphori, Colchis, Scythia et Sarmatia. — Leiden; New York; København; Köln, 1989.
Winter F. Die Typen der figürlichen Terrakotten. — Berlin; Stuttgart, 1903. — Т. I, II.

Надійшла 01.10.2013

Т.Н. Шевченко

СФИНКСЫ ВОЗЛЕ МАТЕРИ БОГОВ НА ТЕРРАКОТАХ ИЗ ОЛЬВИИ

Установлена связь между тремя фрагментированными терракотами, изображающими Мать богов на троне. Две из них изготовлены в Западном Причерноморье в одной форме, привезенной из северо-западной части Малой Азии, третья — в Ольвии по образцу этих фигурок. Первые датируются второй половиной IV — началом III вв. до н. э., последняя — приблизительно серединой III в. до н. э. Матрица, сделанная по привозной терракоте, была переделана в соответствии с местными вкусами и представлениями. В то время как на первичном изображении львенок расположен под ногой, на ольвийском экземпляре — на коленях богини.

Установлено также, что на всех статуэтках в декоре подлокотников трона помещали изображение сфинксов. Аналогии таким терракотам известны в Малой Азии и Западном Причерноморье. Рассмотренный орнаментальный мотив в декоре трона использовался на статуэтках из Мирины. В северо-западной части Малой Азии также есть параллели в оформлении других деталей и особенностей изображения львенка. Сфинксы, сидящие по обеим сторонам Матери богов, известны на статуэтке из Гордиона, изготовленной в пергамской форме. Этот тип, в свою очередь, ведет свое начало от изображений больших сфинксов возле богини из Лидии и Кипра. Процесс уменьшения размеров и значения сфинксов в иконографии Матери богов можно проследить с юга на север, где, в частности, в Ольвии и Каллатисе они предстают орнаментальным мотивом уже в IV в. до н. э. Этот мотив был перенесен на изображение культовой мебели.

Привозные статуэтки отличаются от местных наличием апотропеических символов: льва с оскаленной мордой и сфинкса. Это сближает их с хтоническими представлениями в культе Матери богов. Импортные статуэтки найдены в Ольвии в соседних домах зажиточных граждан района агоры, один из которых был важным лицом в религиозной жизни полиса. Очевидно, кто-то из них или их потомков был знаком с коропластикой или коропластом, поскольку его фигурка послужила образцом для изготовления местной продукции. Аналогичная ольвийская статуэтка была принесена в дар богине, поскольку найдена почти неиспользованной в одном из ботросов Западного теменоса. Упрощенные изображения, смоделированные по терракотам данного образца, производили также в античных центрах Малой Азии в III и во II вв. до н. э.

T.M. Shevchenko

SPHINXES NEAR THE MOTHER OF THE GODS ON TERRACOTTAS FROM OLBIA

In the article, the relation between three fragmented terracottas depicting the Mother of the gods on the throne is determined. Two of them were made in the Black Sea west region in a single mould which was apparently imported from the north-western part of Asia Minor, the third one was made in Olbia based on the example of these figurines. The former ones are dated by the second half of the 4th c. BC and the beginning of the 3rd c. BC, while the latter is dated approximately by the middle of the 3rd c. BC. Cast made by the imported terracotta was altered according to the local tastes and religious beliefs. While the lion cub on original depiction is located under the foot, it appears on the lap of the goddess on the Olbian example.

It is also ascertained that all the statuettes contained the depictions of sphinxes on the throne decoration. Analogies for these terracottas are known in Asia Minor and the west coast of the Black Sea. Such Ornamental motive in throne decoration was used on statuettes from Myrina. Design of other details and peculiarities of lion depiction also find their parallels in the north-western part of Asia Minor. Sphinxes sitting on both sides of the Mother of the gods are known on the statuette from Gordion made in the mould from Pergamon. This type, in its turn, finds its roots in depictions of big sphinxes near a goddess from Lydia and Cyprus. The process of diminution in sphinxes' size and significance in iconography of the Mother of the gods can be traced from the south to the north where, for instance, in Olbia and Callatis they are presented within the ornamental motif already in the 4th c. BC. This motif was transferred to depictions of other cultic furniture.

Imported statuettes derive from the local ones with the apotropaic symbols: a lion with showed tongue and a sphinx. This fact approaches them to chthonic ideas in cult of the Mother of the gods. Imported statuettes were found in Olbia at the area near agora in the neighbouring houses which belonged to the wealthy citizens one of whom was an important person in the polis' religious life. Apparently, one of them or their adherents were acquainted with coroplastics or a coroplast, because his figurine became an example for making the local products. Analogous Olbian statuette was donated to the goddess, as it was found almost unused in one of botroi at the Western Temenos. Simplified depictions modelled by the terracottas of such type were produced also in Ancient Greek centres of Asia Minor in the 3rd and the 2nd c. BC.